

บทคัดย่อ

ยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตร : พุทธประวัติย่อตอนนิยมในสมัยทวารวดี

พุทธศาสนิกชนชาวทวารวดีถ่ายทอดพุทธประวัติยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตร ณ ใต้ต้นมะม่วง เมืองสาวัตถี ว่าเป็นจำนวนมาก โดยทำออกมาในรูปแบบต่างๆ ทั้งภาพสลัก ปูนปั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพิมพ์ จนอาจกล่าวได้ว่าพุทธประวัติตอนนี้เป็นที่นิยมมากที่สุดตอนหนึ่งในสมัยนั้น

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะตอบว่าอะไรเป็นมูลเหตุที่ทำให้พุทธประวัติตอนนี้ได้รับความนิยม ซึ่งจากการค้นคว้าสามารถสรุปมูลเหตุหลักได้ 3 ประการ คือ

1. ปาฏิหาริย์เป็นวิธีการโน้มนำคนให้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเจ้า และหันมาปฏิบัติตามคำสอนได้
2. การแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตรเป็นการแสดงปาฏิหาริย์ที่สำคัญที่สุดครั้งหนึ่ง กล่าวถึงอย่างบ่อยครั้งและมีรายละเอียดมาก ที่สำคัญคือการแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งนี้มีนัยยะที่สื่อถึงการปราบกลุ่มคนที่มีความเชื่อเป็นอย่างอื่นและเป็นปฏิปักษ์ต่อพุทธศาสนา
3. พุทธประวัติตอนนี้อื้อต่อการทำพระพุทธรูปจำนวนมาก (ทั้งพระพุทธรูปเจ้าและพระพุทธรูปนิรมิต) ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อว่ายิ่งสร้างพระพุทธรูปมากยิ่งได้บุญได้กุศลมากขึ้นตามไปด้วย

Abstract

Sravasti Twin Miracles : Buddha's Life as Depicted by Popular Dvaravati Art

The scene of the Lord practicing the *Twin Miracles at Sravasti* was portrayed by Dvaravati Buddhists through many methods including; sculptures, motifs and votive tablets. These different portrayals symbolize how this scene was one of the most popular ones employed in Dvaravati art.

This article is aimed at researching the factors which made the scene so popular. The results of the study are as follows :

1. A miracle is a very important method commonly used to induce people into believing in the Lord Buddha, and to follow his teachings.

2. The episode of practicing the *Twin Miracles at Sravasti* is one of the most important miraculous events in the Lord Buddha's life. It is depicted in detail within many scriptures. The significance of this scene is how it portrays Buddhism subduing the Pagans.

3. This episode offers a good opportunity for believers to create many Buddha images (the Lord Buddha himself and his double miracles). According to ancient beliefs : the greater the number of Buddha images you offer, the greater the merit you will receive.

ยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตร : พุทธประวัติยอดนิยมในสมัยทวารวดี*

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง**

พุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตร เป็นพุทธประวัติที่สำคัญเป็นอย่างมาก หากพิจารณาภาพสลักหรือพระพิมพ์สมัย ทวารวดีจะเห็นได้ว่า ได้นำเอาพุทธประวัติตอนนี้มาถ่ายทอดมากที่สุดตอนหนึ่ง

รายละเอียดเกี่ยวกับพุทธประวัติตอนนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์หลายฉบับ หลาย ลัทธินิกาย แต่หากพิจารณาศิลปกรรมทวารวดีจะพบว่า ได้นำเรื่องราวจากคัมภีร์ของ พุทธศาสนาเถรวาทมาถ่ายทอดเป็นส่วนใหญ่

ความนิยมที่ดูเหมือนมีมากกว่าปกติต่อพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ ปราบเหล่าเดียรฉัตรเป็นสิ่งที่สนใจ เพราะอาจจะท่อนให้เห็นถึงทัศนคติของพุทธศาสนิกชน สมัยนั้นที่มีต่อเหตุการณ์ครั้งนี้ได้ ประเด็นหลักของบทความนี้จึงได้แก่ อะไรเป็นมูลเหตุ ที่ทำให้พุทธประวัติตอนนี้เป็นที่นิยมชมชอบของพุทธศาสนิกชนชาวทวารวดี ตาม รายละเอียดต่อไปข้างหน้า

1. คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทว่าด้วยเรื่องยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่า เดียรฉัตร

เหตุที่บทความนี้เน้นเฉพาะคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นสำคัญนั้น สืบเนื่องจากงานศิลปกรรมทวารวดีที่เล่าพุทธประวัติตอนนี้ถ่ายทอดเรื่องราวจากคัมภีร์

---

*บทความนี้ปรับปรุงมาจากเนื้อหาส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “พระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก

คัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทจัดให้ยมกปาฏิหาริย์เป็นหนึ่งใน 73 ญาณแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในจำนวนญาณต่างๆ เหล่านี้ 67 ญาณพระสาวกสามารถมีได้ แต่อีก 6 ญาณซึ่งรวมถึงญาณในยมกปาฏิหาริย์เกิดแต่องค์พระพุทธรเจ้าเท่านั้น¹

ลักษณะของยมกปาฏิหาริย์ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค บรรยายไว้ว่า ท่อไฟและสายน้ำพุ่งออกจากส่วนต่างๆ ของพระวรกายเป็นคู่ๆ ได้แก่ พระวรกายเบื้องบนกับพระวรกายเบื้องล่าง พระเนตรทั้งสอง ช่องพระกรรณทั้งสอง ช่องพระนาสิกทั้งสอง พระอึ่งสาทั้งสอง พระหัตถ์ทั้งสอง พระปรีศ์ทั้งสอง พระบาททั้งสอง พระองค์ลึกลับระหว่างพระองค์ลึกลับ และพระโลมากับขุมพระโลมา มีฉัพพรรณรังสีแผ่ชานอกจากพระวรกาย พระพุทธรองค์ทรงบันดาลให้ปรากฏพระพุทธรนิรมิตในอิริยาบถต่างๆ ที่ต่างไปจากพระองค์ เช่น หากพระพุทธรองค์ทรงเสด็จจกรมพระพุทธรนิรมิตจะประทับยืน ประทับนั่ง หรือทรงไสยาสน์ หากพระพุทธรองค์ทรงประทับยืน พระพุทธรนิรมิตจะเสด็จจกรม ประทับนั่ง หรือทรงไสยาสน์ เป็นต้น²

ตามความจริงแล้วคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวถึงการแสดงยมกปาฏิหาริย์ไว้หลายครั้งหลายโอกาส ครั้งแรกเกิดขึ้นในวันที่ 8 ภายหลังตรัสรู้³ นอกจากนี้ยังแสดงในครั้งโปรดเหล่าศากยวงศ์⁴ และโปรดชาวเมืองปาฏลีบุตร แม้เมื่อใกล้ปรินิพพานยังทรงอธิบายว่าให้พระบรมสารีริกธาตุส่วนพระรากขวัญแสดงยมกปาฏิหาริย์ในวันที่ประดิษฐานในสถูปุปาราม และทรงอธิบายว่าให้พระบรมสารีริกธาตุที่จะประดิษฐานในมหาสถูปแสดงร่างเป็นพระพุทธรเจ้าแล้วเหาะขึ้นสู่ฟากฟ้าเพื่อแสดงยมกปาฏิหาริย์⁵ แต่ครั้งที่สำคัญและกล่าวถึงอย่างละเอียดคือ ยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียเรถีย์ ณ ใต้ต้นมะม่วง เมืองสาวัตถี

¹ พระบาลีสตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), หน้า 1-7.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-155.

³ พระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวรรค เล่ม 4 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 17-18.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

⁵ พระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวิภังค์ เล่ม 1 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 154.

พุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเดียรฉัตรกล่าวไว้อย่างละเอียด
ในมัชฌิมกัถก ซึ่ง เป็น คัมภีร์ อรรถกถา ของ พระธรรมบท ความ โดยสรุป มีดังนี้

พระพุทธองค์ทรงออกเสด็จขบถมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ ทำให้เหล่า
เดียรฉัตรเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงไม่แสดงปาฏิหาริย์ด้วย จึงพากันกล่าวอวดหมายจะ
แสดงปาฏิหาริย์เพื่ออวดอ้างว่าเหนือกว่าพระพุทธเจ้า แต่แท้จริงแล้วเสด็จขบถนี้ห้าม
เฉพาะแก่พระสาวก ไม่รวมถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเหมือนกับผลไม้ในสวน
ของพระราชชาติที่ออกกฎห้ามผู้ใดเด็ด แต่กฎนั้นเว้นไว้แต่พระราชชาติ

เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่เหล่าเดียรฉัตรจะแสดงปาฏิหาริย์จึงทรงประกาศว่า
จะแสดงปาฏิหาริย์ด้วย โดยเลือกเมืองสาวัตถีเป็นที่แสดง เมื่อเสด็จถึงเมืองสาวัตถี
พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามว่าจะแสดงปาฏิหาริย์ที่ใด พระองค์ตรัสตอบว่าจะแสดง
ที่คางไม้คันทามพพฤกษ์ (ต้นมะม่วงซึ่งปลูกโดยนายคันทะ)

เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 8 อันเป็นวันที่พระพุทธเจ้าจะแสดงยมกปาฏิหาริย์ ผู้รักษา
สวนของพระเจ้าปเสนทิโกศลนามว่าคันทะ ได้ถวายผลมะม่วงแก่พระพุทธเจ้า พระองค์
โปรดให้นำน้ำปานะจากผลมะม่วงนั้น เมื่อฉันแล้วโปรดให้นายคันทะนำเอาเมล็ดมะม่วง
ไปปลูก ด้วยเหตุที่ต้นมะม่วงนี้ปลูกโดยนายคันทะจึงได้ชื่อว่าคันทามพพฤกษ์ พระ
พุทธองค์ทรงล้างพระหัตถ์ลงบนเมล็ดมะม่วงนั้น ต้นมะม่วงก็โตขึ้นมาในทันที

ในวันนั้นพระอินทร์ได้บัญชาให้เทพยดาทำลายพิธีของเหล่าเดียรฉัตร ส่วน
พระพุทธองค์ทรงเนรมิตจกรมแก้วในอากาศ ด้านหนึ่งของจกรมแก้วอยู่ขอบปาก
จักรวาลด้านตะวันออก อีกด้านหนึ่งของจกรมแก้วอยู่ขอบปากจักรวาลด้านตะวันตก
จากนั้นในยามบ่ายได้เสด็จออกจากคันทฤกษ์เพื่อทำปาฏิหาริย์โดยเสด็จขึ้นสู่จกรมแก้ว
ในอากาศ และทำยมกปาฏิหาริย์ท่ามกลางบริษัท

ลักษณะของยมกปาฏิหาริย์เป็นไปตามที่กล่าวถึงไว้ในข้างต้น คือ มีทอไฟและ
สายน้ำออกมาเป็นคู่ๆ จากส่วนต่างๆ ของพระวรกาย มีรัศมีทั้งหกสีเปล่งออกมา และ
มีพระพุทธนิรมิตซึ่งอยู่ในอิริยาบถที่ต่างไปจากพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงเทศนา
ธรรมร่วมกับพระพุทธรนิรมิต โดยพระพุทธเจ้าจะเฉลยปัญหาที่พระพุทธรนิรมิตตั้งคำถาม
และในทางกลับกันพระพุทธรนิรมิตก็จะเฉลยปัญหาที่พระพุทธเจ้าตั้งคำถามเช่นกัน
ปาฏิหาริย์และพระธรรมกถาที่ทรงแสดงทำให้บริษัทที่มาร่วมชุมนุมกันเข้าสู่มรรคผลจำนวน

20 โภกีย์⁶

อนึ่ง นอกจากธัมมปทัฏฐกถาแล้ว เรื่องยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรถีย์ยังปรากฏค่อนข้างละเอียดอีกครั้งหนึ่งในชาตกัฏฐกถา อรรถกถาสรภชาดก⁷ เนื้อความย่อกว่าธัมมปทัฏฐกถาและมีรายละเอียดบางประการที่ต่างออกไปบ้าง

2. ศิลปกรรมทวารวดีว่าด้วยเรื่องยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรถีย์

งานศิลปกรรมสมัยทวารวดีที่เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรถีย์มีให้เห็นมากพอสมควร ทั้งในศิลปะทวารวดีภาคกลางและศิลปะทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับภาคกลางมีทั้งภาพสลักหิน (รูปที่ 1-2) พระพิมพ์ดินเผา (รูปที่ 3) ปูนปั้น (รูปที่ 4) ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบเป็นพระพิมพ์ดินเผา (รูปที่ 5-6)

ภาพสลักหินจากวัดจีน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (รูปที่ 1) พระพุทธเจ้าประทับนั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์ซึ่งวางอยู่ใต้ต้นมะม่วง การปรากฏต้นมะม่วงนี้เองที่ทำให้เชื่อได้ว่าภาพสลักนี้สร้างขึ้นตามคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท พระพุทธรูปนิรมิตซึ่งมีขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูปองค์จริงปรากฏกายอยู่ตามกิ่งก้านของต้นมะม่วง ประทับนั่งสมาธิ 1 องค์ นั่งโดยเอื้อมพระหัตถ์สัมผัสพระอาทิตย์พระจันทร์ 2 องค์ ยืนหรือจงกรม 2 องค์ และไสยาสน์ในแนวเฉียง 2 องค์ รวมทั้งสิ้น 7 องค์ เบื้องขวาของพระพุทธรูปองค์ในระดับพระอังสาเป็นเหล่าเทวดานำโดยพระอินทร์ เบื้องซ้ายของพระพุทธรูปองค์ในระดับพระอังสาเป็นเหล่าพรหม เบื้องขวาของพระพุทธรูปองค์ในระดับพระขงฆ์เป็นรูปพระเจ้าปเสนทิโกศลและชาวเมืองสาวัตถี เบื้องซ้ายของพระพุทธรูปองค์ในระดับพระขงฆ์เป็นเหล่าเดียรถีย์ ล่างสุดระดับฐานบัวมีคนกำลังหมอบกราบอยู่

ภาพสลักหินประดับฐานชุกชีพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม (รูปที่ 2) แบ่งพื้นที่เป็น 2 ส่วน ส่วนบนสลักพุทธประวัติตอนเทศนาโปรดพุทธมารดา ส่วนล่าง

⁶ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 286-307.

⁷ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 6 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 331-334.

รูปที่ 1 ภาพสลักจากวัดจีน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ 2 ภาพสลักประดับฐานซุกซีพระศรีตักยมณี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร

สลักพุทธประวัติตอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตรีย์ องค์ประกอบของภาพสลักพุทธประวัติตอนนี้ประกอบด้วยพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทบนบัลลังก์ซึ่งวางอยู่ที่ใต้ต้นมะม่วง เป็นหลักฐานที่ทำให้เชื่อได้ว่าภาพสลักนี้เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนาเถรวาท เบื้องบนตามกิ่งก้านของต้นมะม่วงปรากฏพระพุทธรูปนิรมิตจำนวน 9 องค์ โดยประทับนั่งสมาธิ 1 องค์ ประทับนั่งแสดงธรรม 2 องค์ ประทับนั่งห้อยพระบาท 2 องค์ ยืนหรือจงกรมเอื้อมพระหัตถ์สัมผัสผ้าพระอาภรณ์พระจันทร์ 2 องค์ และไสยาสน์ 2 องค์ ทางซ้ายและขวาของพระพุทธรูปองค์เป็นเหล่าเทวดาและเหล่าพรหมที่มาชุมนุมกัน เบื้องล่างในระดับต่ำกว่าพระบาทปรากฏรูปบุคคลจำนวนมาก ในจำนวนนี้มีนาครชูดอกบัวรองรับพระบาท การทำเช่นนี้อาจเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ภาษาสันสกฤตของพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาทที่กล่าวถึงนาครนั้นทะและอุปไน้นทะเนรมิตดอกบัวให้พระพุทธรูป^๖ กลุ่มบุคคลทางมุมขวาของพระพุทธรูปเจ้าล้านสามเครื่องทรงคงได้แก่ พระเจ้าปเสนทิโกศลและชาวเมือง กลุ่มบุคคลทางมุมซ้ายของพระพุทธรูปเจ้าอยู่ในลักษณะนบวชทำท่าราวกับว่ากำลังหวาดกลัว คงหมายถึงเหล่าเดียรฉัตรีย์

พระพิมพ์ตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์พบจำนวนมาก หนึ่งในนั้นพบที่จังหวัดนครปฐม (รูปที่ 3) พระพุทธรูปองค์ประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ซึ่งวางอยู่ที่ใต้ต้นมะม่วง อันเป็นหลักฐานที่แสดงว่าสร้างขึ้นตามคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนาเถรวาท เบื้องบนท่ามกลางกิ่งก้านต้นมะม่วงปรากฏพระพุทธรูปนิรมิตซึ่งมีขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูปองค์อย่างเห็นได้ชัด มีจำนวนทั้งสิ้น 5 องค์ ในจำนวนนี้ 3 องค์นั่งขัดสมาธิ อีก 2 องค์ยืนหรือจงกรมและยืนพระหัตถ์สัมผัสผ้าพระอาภรณ์พระจันทร์ ขอบบนปรากฏเทวดา 2 องค์ แวดล้อมพระพุทธรูปปรากฏรูปบุคคลจำนวน 8 คน รายละเอียดไม่ชัดเจนจึงไม่สามารถระบุได้ละเอียดว่าแต่ละบุคคลควรหมายถึงผู้ใด ทว่าหากตรวจสอบกับคัมภีร์และงานศิลปกรรมอื่นๆ อาจสันนิษฐานได้ว่าคงมีพระเจ้าปเสนทิโกศล ชาวเมืองสาวัตถี เหล่าเดียรฉัตรีย์ เทวดาและพรหม เบื้องล่างสุดปรากฏจารึกคาถาเย ธมมา ด้วย

ภาพปูนปั้นประดับผนังถ้ำจามที่เขามู อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี (รูปที่ 4) เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตรีย์ แม้ว่า

^๖ พริยะ ไกรฤกษ์, “ประวัติमारกรรมสมัยทวารวดีที่บริเวณถ้ำเขามู จังหวัดราชบุรี,” ใน ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2518), หน้า 86.

รูปที่ 3 พระพิมพ์จากจังหวัดนครปฐม จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

รูปที่ 4 ส่วนหนึ่งของปูนปั้นจากถ้ำจาม แขวง อำเภอมือเมือง จังหวัดราชบุรี

ปูนปั้นส่วนใหญ่จะหลุดร่วงสูญหายไปแล้ว ทว่าส่วนที่เหลืออันประกอบด้วยต้นมะม่วง และพระพุทธรูป 3 องค์ องค์หนึ่งทำท่าแสดงธรรม องค์หนึ่งทำท่าเหาะ องค์หนึ่งทำท่าเอื้อมพระหัตถ์ เหล่านี้คงหมายถึงพระพุทธรูปนิรมิต หลักฐานข้างต้นนี้เพียงพอที่จะทำให้ทราบได้ว่าภาพปูนปั้นนี้หมายถึงพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรถีย์ โดยทำขึ้นตามคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท

พระพิมพ์จากอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ทำพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรถีย์อยู่ 2 พิมพ์ (รูปที่ 5-6) ทั้ง 2 พิมพ์มีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน คือ พระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิบนบัลลังก์ เบื้องบนปรากฏพระพุทธรูปนิรมิตจำนวน 5 องค์ซึ่งมีขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูปเจ้า ในจำนวนนี้ทำปางสมาธิ 1 องค์ ไสยาสน์ในแนวเฉียง 2 องค์ ยืนหรือจงกรมเอื้อมพระหัตถ์ถัสัมผัสพระอาทิตย์พระจันทร์ 2 องค์ เบื้องหลังพระพุทธรูปนิรมิตเหล่านี้ปรากฏกิ่งก้านของต้นมะม่วง เป็นที่น่าสังเกตว่า

รูปที่ 5 พระพิมพ์จากอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

รูปที่ 6 พระพิมพ์จากอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

สองข้างของพระพุทธรูปปางสมาธิมีรูปบุคคลกำลังนั่งประนมมือไหว้ด้วย สองข้าง บัลลังก์ปรากฏรูปบุคคลข้างละ 1 คน บุคคลทางด้านขวาของพระพุทธรูปองค์สวมเครื่องทรง อย่างกษัตริย์ อาจหมายถึงพระเจ้าปเสนทิโกศล บุคคลทางด้านซ้ายของพระพุทธรูปองค์ มีหน้าอกใหญ่อย่างเห็นได้ชัดจึงอาจเป็นสตรี

ตัวอย่างศิลปกรรมพุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่า เติรถียที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นนี้ แม้ว่าจะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปบ้าง แต่ทว่าทั้งหมดก็มีจุดที่เหมือนกันอยู่หลายประการ คือ พระพุทธรูปประทับนั่งได้ ตันมะม่วง ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าภาพเหล่านี้ทำขึ้นตามรายละเอียดที่ปรากฏ ในคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนาเถรวาท มีพุทธรูปในอิริยาบถต่างๆ อยู่ท่ามกลาง กิ่งก้านต้นมะม่วง และแวดล้อมด้วยผู้เข้าร่วมชมเหตุการณ์

ประเด็นทางประวัติศาสตร์มาโดยละเอียดเป็นเรื่องที่น่าสนใจและมีผู้ศึกษาไว้ บ้างแล้ว ดังนั้นจุดมุ่งหมายของบทความนี้จึงอยู่ที่คำถามว่า ทำไมพุทธประวัติตอนนี้ จึงได้รับความนิยมอย่างสูง นำมาถ่ายทอดเป็นภาพเล่าเรื่องในรูปแบบต่างๆ อย่าง สม่าเสมอ จนดูเหมือนว่าได้พบบ่อยครั้งกว่าพุทธประวัติสำคัญอื่นๆ เช่น ปฐมเทศนา ปรีณิพพาน เป็นต้น ดังนั้นในส่วนต่อไปข้างหน้าจะเป็นการกล่าวถึงสาเหตุความนิยม พุทธประวัติตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเติรถีย

3. มูลเหตุความนิยมพุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่า เติรถีย

ความนิยมในพุทธประวัติตอนนี้คงมีที่มาจากหลากหลายสาเหตุ แต่ละสาเหตุ เป็นตัวกระตุ้นหรือเกื้อหนุนกันและกันให้พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบ เหล่าเติรถียมีความสำคัญ และอยู่ในความรับรู้ของพุทธศาสนิกชน อาจจำแนกสาเหตุ ได้ 3 ประการหลัก ได้แก่

1. ปาฏิหาริย์เป็นวิธีในการโน้มน้าคนให้นับถือพุทธศาสนา
2. ความสำคัญของยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเติรถียที่ปรากฏในคัมภีร์
3. แนวความคิดว่าการสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างบุญกุศล

- **ปาฏิหาริย์ : วิธีในการโน้มนำคนให้นับถือพุทธศาสนา**

แม้ว่าปาฏิหาริย์จะเป็นเพียงเปลือกหรือกะพี้ ไม่ใช่แก่นแท้ของพุทธศาสนา แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่าความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติอันอธิบายไม่ได้ล้วนมีอยู่ในความคิดของผู้คนทุกๆ วัฒนธรรม ปาฏิหาริย์ซึ่งแม้ไม่ใช่หนทางสู่ความหลุดพ้น แต่ก็สามารถโน้มนำให้หมู่ชนหันมานับถือพุทธศาสนาได้ และทำให้เข้าใจหลักธรรมคำสอนขั้นสูงได้ในที่สุด

คัมภีร์พุทธศาสนากล่าวถึงปาฏิหาริย์ไว้ว่ามีทั้งหมด 3 ชนิด ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ หมายถึง การแสดงฤทธิ์อย่างอัศจรรย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ หมายถึง การดักใจอย่างอัศจรรย์ และอนุสาสน์ปาฏิหาริย์ หมายถึง คำสอนเป็นอัศจรรย์⁹ แม้ว่าพระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทข้อหนึ่งของภิกษุว่าห้ามแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ แต่หากตรวจสอบในคัมภีร์จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกต่างก็แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อย่างบ่อยครั้ง วัตถุประสงค์ของการแสดงปาฏิหาริย์เหล่านั้นล้วนเป็นไปเพื่อการเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งสิ้น เช่น พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ประการต่างๆ เพื่อทรมานชฎิลสามพี่น้องให้เลื่อมใสและยอมรับคำสอนของพระองค์ เช่น ทรมานพญานาคที่อาศัยในโรงบูชาเพลิง เทศนาธรรมโปรดเทวดาผู้เป็นใหญ่แห่งสวรรค์ชั้นจตุตถภูมิ พระอินทร์ สหัมบดีพรหม ทรงตรัสดักใจอุลลุเกลกัสสป เรือยไปจนถึงปาฏิหาริย์บันดาลมิให้น้ำท่วมบริเวณที่พระองค์ทรงเดินจงกรม ปาฏิหาริย์ต่างๆ เหล่านี้ยังผลให้ชฎิลสามพี่น้องและบริวารอีก 1,000 คน อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา¹⁰

สำหรับยมกปาฏิหาริย์นั้น สามารถทำให้ผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใสได้เช่นกัน เป็นต้นว่า พระญาติชาวศากยวงศ์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธองค์ก็เพราะได้ชมยมกปาฏิหาริย์¹¹ ौरสของเจ้ามัลลละนามว่า โคธิกะ สุพาทุ วัลลียะ และอุตติยะ ได้เห็นยมกปาฏิหาริย์ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อหน้าพระญาติจึงเกิดความเลื่อมใส และได้

⁹ พระบาลีสถิตินตปิฎก อังคตนิทาย เอก-ทุก-ติกนิบาต, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), 233-236.

¹⁰ พระบาลีวินัยปิฎก มหาวรรค (ปฐมภาค), พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), 48-66.

¹¹ พระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวรรค ภาค 4 เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 287.

ออกบวชเป็นพระในพุทธศาสนา¹² ยมกปาฏิหาริย์ครั้งสำคัญเกิดขึ้นที่เมืองสาวัตถีเพื่อ
 ทรมานเหล่าเดียรถีย์ ยังผลให้ผู้เข้าร่วมชมเหตุการณ์บรรลุผลเป็นจำนวนมาก
 ครั้งนั้นพระคหบดีรียเถระได้เฝ้าชมเหตุการณ์อยู่ด้วย จึงเกิดความเลื่อมใสและเข้าบวช
 เป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา¹³

การแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ประการต่างๆ ของพระพุทธรูปตามที่ปรากฏในคัมภีร์
 พุทธศาสนาข้างต้น ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าผู้รจนาคัมภีร์เชื่อว่าปาฏิหาริย์เป็นเครื่องมือ
 อย่างหนึ่งในการโน้มนำให้ผู้คนเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูป
 หรือพุทธประวัติที่มีเรื่องราวสื่อถึงปาฏิหาริย์จึงได้รับความนิยมอย่างมาก ความนิยม
 พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์จึงมีมูลเหตุประการหนึ่งจากความเชื่อเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์
 นี้เอง

- ความสำคัญของยมกปาฏิหาริย์เพื่อปราบเหล่าเดียรถีย์ที่ปรากฏใน คัมภีร์

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่ายมกปาฏิหาริย์เป็นหนึ่งใน 73 ญาณแห่งองค์พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้า และเป็นญาณที่มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงกระทำได้ พระพุทธเจ้าทรง
 แสดงยมกปาฏิหาริย์หลายครั้งหลายโอกาส คือ วันที่ 8 หลังตรัสรู้เพื่อแสดงต่อเทวดา
 ที่มาชุมนุมกัน ในที่ชุมนุมพระญาติชาวศากยวงศ์ ในที่ชุมนุมชาวเมืองปาฏลีบุตร แต่
 ครั้งแรกที่กล่าวไว้อย่างละเอียดที่สุดคือแสดงยมกปาฏิหาริย์ภายใต้ต้นมะม่วงที่เมืองสาวัตถี
 เพื่อปราบเหล่าเดียรถีย์

ด้วยความที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างละเอียด ทำให้การแสดงยมกปาฏิหาริย์
 ที่เมืองสาวัตถีได้รับความนิยมมากกว่ายมกปาฏิหาริย์ครั้งอื่นๆ เห็นได้จากการแสดง
 ออกมาในงานศิลปกรรมอย่างบ่อยครั้ง และคัมภีร์ต่างๆ ได้กล่าวถึงควบคู่ไปกับพุทธ
 ประวัติตอนสำคัญอื่นๆ เช่น “ในกาลที่พระศาสดาทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของ
 พระมารดาของท่านกิติ ในการเสด็จทรงผนวชกิติ ในการตรัสรู้กิติ ในการทรงยังธรรมจักร
 ให้เป็นไป ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จลงจากเทวโลก และในการทรงปลงอายุ

¹² พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม 2 ภาค 3 ตอน 1 (กรุงเทพฯ :
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 275.

¹³ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย เถรคาถา เล่ม 2 ภาค 3 ตอน 1 (กรุงเทพฯ :
 มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 195.

สังฆารกิติ ในกาลปรินิพพานกิติ หมิ่นโลกธาตุได้หัวน้ไขแล้ว”¹⁴

เนื้อความในคัมภีร์ยังมีหลากหลายตอนที่สะท้อนให้เห็นว่ายมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีอยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนกว่ายมกปาฏิหาริย์ครั้งอื่นๆ เช่น แทนที่จะกล่าวถึงลักษณะของยมกปาฏิหาริย์ในครั้งอื่นๆ อย่างละเอียด ผู้รจนากลับเลือกที่จะใช้ข้อความว่า “ทรงทำปาฏิหาริย์คล้ายยมกปาฏิหาริย์ที่ควงแห่งคันทามพพุทฺธ”¹⁵ หรือ “ยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำ ณ มหาโพธิมณฑลที่กิติ ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคมพระญาติกิติ ปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคมชาวปาฏลีบุตรกิติ ทั้งหมดได้เป็นเหมือนยมกปาฏิหาริย์ที่ควงไม้คันทามพพุทฺธ”¹⁶

ยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีมีความแตกต่างจากยมกปาฏิหาริย์ครั้งอื่น คือ เป็นการแสดงเพื่อทรมานกลุ่มคนที่เป็นปฏิปักษ์ต่อพุทธศาสนา โดยนัยยะนี้จึงทำให้พุทธประวัติตอนนี้มีความโดดเด่นกว่าตอนอื่นๆ ในด้านการปราบพวกที่คิดร้ายต่อพุทธศาสนา ให้พ่ายแพ้ และยังส่งผลให้ผู้มาชุมนุมเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรองค์จนบรรลุมรรคผลอีกจำนวนมากด้วย เหล่านี้คือมูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความนิยมสร้างพระพิมพ์ปางนี้มากกว่าปางอื่น

แนวความคิดในเรื่องเปลี่ยนให้คนมานับถือพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในภาพพุทธประวัติตอนนี้อาจเทียบได้กับการจารึกคาถา เย ธมฺมา ลงบนพระพิมพ์ ซึ่งเป็นที่นิยมในประเทศอินเดียและทวารวดีภาคกลาง แม้เป็นข้อพระธรรมสั้นๆ แต่รวมหัวใจพุทธศาสนาไว้ครบถ้วน จึงทำให้ผู้คนหันมานับถือพุทธศาสนาได้เป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้นได้แก่ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้าย¹⁷

¹⁴ พระสูตรและอรรถกถา แปล สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม 5 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), 287. อนึ่ง แม้ว่าในข้อความจะเพียงใช้คำว่า “ยมกปาฏิหาริย์” แต่การกล่าวถึงเหตุการณ์ลงจากสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ต่อท้าย ย่อมแสดงว่ายมกปาฏิหาริย์ที่กล่าวถึงนี้คือยมกปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีเพื่อปราบเหล่าเดียรถีย์ ไม่ใช่ยมกปาฏิหาริย์ครั้งอื่น เพราะในหลายคัมภีร์กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธรองค์ทรงเทศนาโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ว่าเกิดขึ้นภายหลังจากทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ครั้งนี้

¹⁵ พระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวรรค เล่ม 4 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 287.

¹⁶ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 125.

¹⁷ ยอช เซตส์, *ตำนานพระพิมพ์* (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2495), หน้า 4–5.

เพียงแต่พุทธประวัติตอนยมกปาฏิหาริย์เหมาะสมกับกลุ่มคนที่นิยมชมชอบปาฏิหาริย์ ในขณะที่คาถา เย ธมมา อันเป็นหลักธรรมชั้นสูงเหมาะสมกับกลุ่มปัญญาชน

– แนวความคิดว่าการสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างบุญกุศล

คำอธิบายนี้พิจารณาจากการแสดงออกทางศิลปกรรมของพุทธประวัติ ตอนนี้เป็นสำคัญ กล่าวคือ ภาพสลัก ภาพปูนปั้น พระพิมพ์ ต่างเน้นเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตพระพุทธริมิตแทนที่จะเป็นการเนรมิตสายน้ำและท่อไฟออกมา จากพระวรกายส่วนต่างๆ เป็นไปได้หรือไม่ที่ความนิยมเหตุการณ์พระพุทธเจ้าทรงเนรมิต พระพุทธริมิตเกิดขึ้นเพราะเอื้อต่อการทำพระพุทธรูปจำนวนมากได้ (นับรวมทั้ง พระพุทธเจ้าพระองค์จริงและพระพุทธริมิต)

การสร้างปูชนียวัตถุหรือปูชนียสถานไว้ในพุทธศาสนาถือเป็นการสร้างบุญ สร้างกุศลที่สำคัญประการหนึ่ง แนวคิดนี้มีมาแล้วตั้งแต่ประเทศอินเดียดังพบหลักฐาน ต่างๆ มากมาย เช่น บันที่กของพระภิกษุเหี้ยนจ้ง ท่านกล่าวถึงการต่อเติมวิหาร มหาโพธิ์ของพราหมณ์สองพี่น้องซึ่งเดิมนับถือพระศิวะไว้ว่า ทั้งคู่ได้เดินทางไปยังที่สถิต แห่งองค์พระศิวะเพื่อขอพรตามใจปรารถนา พระศิวะตรัสกับพราหมณ์ว่า การสมหวัง ในเรื่องใดๆ ต้องพึงบุญกุศล ไซ้ว่าขอพรใดแล้วจะได้ดังใจทุกประการ พระศิวะได้แนะนำ พราหมณ์ต่อไปว่า ให้สร้างวิหารและขุดสระน้ำที่บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสรู้ เพื่อเป็นการสร้างบุญกุศล เป็นเนืองนิตย์ต่อไป พราหมณ์ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำและบังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต่อมาภายหลังจึงปรากฏว่าทั้งคู่ ประสบความสมหวังทุกประการ ได้เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของพระมหากษัตริย์¹⁸

การสร้างพระพุทธรูปก็ถือว่าเป็นการสร้างบุญสร้างกุศลและทำให้สมความปรารถนาได้เช่นกัน แต่ว่าการสร้างพระพุทธรูปด้วยสำริด โลหะ ไม้ หรือหิน เป็นของที่ทำกันได้ไม่ทั่ว คนไม่มีทรัพย์จึงสร้างพระพุทธรูปด้วยก้อนดิน จึงเป็นที่มาของการทำ พระพิมพ์เพื่อบุญกุศล เพราะไม่ต้องสิ้นเปลืองทรัพย์สิ้น และยังสามารถทำได้ครั้งละมากๆ

¹⁸

Hiuen Tsiang, *Siyuki : Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)*, (Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969), p.119–120. และถึงข้างจ้ง, ถึงข้างจ้ง : จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของมหาราชวงศ์ถัง, แปลโดย ชิวซุหลุน (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), หน้า 334.

เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานในวัฒนธรรมทวารวดี จะพบร่องรอยความเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นการสร้างบุญสร้างกุศลและทำให้ผู้สร้างสมปรารถนาเช่นกัน

ข้อความจารึกจากฐานพระพุทธรูปที่พบจากจังหวัดกาฬสินธุ์ว่า “เพื่อความสุขในสวรรค์ของชาวโลก”¹⁹ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาของผู้สร้างอย่างแน่นอน ส่วนจารึกที่ปรากฏบนพระพุทธรูปหรือพระพิมพ์อื่นๆ โดยส่วนใหญ่มักไม่กล่าวถึงความปรารถนาอย่างชัดเจน²⁰ หลายครั้งปรากฏเฉพาะนามผู้สร้างเท่านั้น แต่ทั้งนี้ก็ยังเชื่อได้ว่าบุคคลนั้นๆ ต้องการกุศลผลบุญจากการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์ จึงจารึกชื่อของตนไว้ราวกับว่าต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้ในการกระทำของตน เช่น จารึกฐานพระพุทธรูปจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี ความว่า “นายการุชวะเป็นอธิบดีแห่งชาวเมืองตังครุ และเป็นโอรสของพระราชาแห่งตามพุกะ ได้สร้างรูปพระมุนีองค์นี้”²¹ จารึกฐานพระพุทธรูปจากวัดจันทึก อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ความว่า “พระเทวี (มหลีย์) ของเจ้าแห่งทวารวดี ทรงบัญชาให้พระธิดาสร้างพระรูปของพระตถาคตนี้ไว้”²² จารึกหลังพระพิมพ์จำนวน 3 องค์จากเมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม ความว่า “บุญอันนี้ในพระกอมระเตมยง พร้อมไปด้วยพระสหายผู้เป็นสามัญชนได้ร่วมกันสร้าง”²³ “บุญอันนี้ (ใน) กอมระตาญง”²⁴ และ “บุญแห่งพระ

¹⁹ กรมศิลปากร, “จารึกฐานพระพุทธรูป” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), หน้า 276-279.

²⁰ แม้ว่าจารึกที่ปรากฏบนพระพุทธรูปและพระพิมพ์จะไม่ปรากฏความปรารถนาในการสร้างที่ชัดเจน แต่จารึกที่พบบนวัตถุอื่นแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาในผลบุญที่ทำไว้ในพุทธศาสนาอย่างชัดเจน โดยความปรารถนาที่พบมักได้แก่ ขอให้เกิดในยุคพระศรีอาริย์ ขอให้บรรลุพุทธภูมิ เป็นต้น อานรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “จารึกใบเสมาวัดโนนศิลา 1,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), หน้า 67-72.

²¹ กรมศิลปากร, ประชุมจารึกภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2504), หน้า 6.

²² กรมศิลปากร วัฒนเกษม และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ชื่อทวารวดีในจารึกวัดจันทึก,” ใน สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), หน้า 390-392.

²³ กรมศิลปากร, “จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาขนาดุน 1,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), หน้า 77-81.

²⁴ กรมศิลปากร, “จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาขนาดุน 2,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 82-84.

จักรพรรดิ²⁵ จารึกหลังพระพิมพ์จำนวน 4 องค์จากเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ความว่า “บุญของ ปัญญา อุปัชฌาย อาจารย์ผู้มีคุณและมีชื่อเสียง”²⁶

จารึกเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงแนวคิดว่าการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์เป็นการสร้างบุญสร้างกุศล ทำให้สมปรารถนาได้ นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความจากจารึกแสดงให้เห็นถึงบุคคลหนึ่งๆ อาจสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์มากกว่า 1 องค์ ซึ่งอาจเป็นเพราะความเชื่อว่ายิ่งสร้างจำนวนมากยิ่งส่งผลให้สมปรารถนามากยิ่งขึ้นตามไปด้วย

หากพุทธศาสนิกชนสมัยนั้นมีความเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปหรือพระพิมพ์เป็นบ่อเกิดบุญกุศล ยิ่งสร้างจำนวนมากยิ่งส่งผลให้สมปรารถนามากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ก็อาจนำมาอธิบายถึงมูลเหตุความนิยมทำเหตุการณ์ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงเนรมิตพระพุทธรูปนิรมิตในพุทธประวัติตอนยกปาฏิหาริย์ได้ คือ เป็นเหตุการณ์ที่เอื้อต่อการทำพระพุทธรูปจำนวนมาก (ทั้งพระพุทธรูปเจ้าพระองค์จริงและพระพุทธรูปนิรมิต)

4. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเห็นได้ว่า มูลเหตุที่ทำให้ชาวทวารวดีนิยมพุทธประวัติตอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบเหล่าเดียรฉัตรเกิดขึ้นจากหลากหลายปัจจัย คือ ความนิยมอิทธิปาฏิหาริย์หรืออำนาจลึกลับที่อธิบายไม่ได้ของผู้คนสมัยดังกล่าว ทำให้พุทธประวัติที่เกี่ยวข้องกับปาฏิหาริย์กลายเป็นเครื่องมือเผยแพร่พุทธศาสนาไปสู่วงกว้าง

²⁵ อุไรศรี วรรตะริน, “จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน *ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15*, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531), หน้า 505.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 509. อนึ่ง มีคำอ่านที่ต่างออกไปเล็กน้อย คือ “พระพุทธรูป (พิมพ์ดินเผา) นี้ (ได้สร้างขึ้นเพื่อ) ท่านปัญญาอุปัชฌายาจารย์” ดูได้ใน กรมศิลปากร, “จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสงยาง 1,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 85-89 และ กรมศิลปากร, “จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาเมืองฟ้าแดดสงยาง 2,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 90-94. และคำอ่านว่า “นี้พระปัญญา (นี้เจ้าบุญอุปัชฌาย) อาจารย์คุณวิฑาต” ดูได้ใน ประสาร บุญประคอง และฉ่ำ ทองคำวรรณ, “คำอ่านจารึกที่ฐานพระพุทธรูป อักษรและภาษามอญโบราณ,” *ศิลปากร* 11, 6 (มีนาคม 2511) : 108-111.

นอกจากนี้ยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงแสดงเพื่อปราบเหล่าเดียรฉัตรยังมีความสำคัญในตัวเอง อีกด้วย เพราะเป็นพุทธประวัติที่สื่อถึงชัยชนะต่อผู้ที่เป็นปฏิปักษ์หรือมีความเชื่อเป็น อย่างอื่น และทำให้ผู้คนเลื่อมใสศรัทธาองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดจนพระธรรม คำสอน และมูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือการเอื้อต่อการสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก (ทั้งพระพุทธรูปเจ้าและพระพุทธรูปนิรมิต) เพราะการสร้างพระพุทธรูปถือเป็นการสร้าง บุญสร้างกุศลที่สำคัญของพุทธศาสนิกชน

บรรณานุกรม

กรรณิการ์ วิมลเกษม และจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “ชื่อทวารวดีในจารึกวัดจันทัก,”
ใน **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย**, กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร, 2542.

เกสรดา จาคิตกวนิช, “พุทธประวัติในประติมากรรมทวารวดี,” วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2545.

ถังชำจั้ง, ถังชำจั้ง : **จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของ
มหาราชวงศ์ถัง**, แปลโดย ชิว ซูหลุน, กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.

ประสาร บุญประคอง และ ฉำ ทองคำวรรณ, “คำอ่านจารึกที่ฐานพระพุทธรูป อักษร
และภาษามอญโบราณ,” **ศิลปากร** ปีที่ 11, ฉบับที่ 6 (มีนาคม 2511), หน้า
108-111.

ปัญญาสชาดก เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, 2549.

พระบาลีวินัยปิฎก มหาวรรค (ปฐมภาค), พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา
ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
2530.

พระบาลีสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค, พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530, กรุงเทพฯ : กรมการ
ศาสนา, 2530.

พระบาลีสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต, พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
การศาสนา, 2530.

**พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2
ตอนที่ 3**, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่ม 3 ภาค 6, กรุงเทพฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

พระสูตรและอรรถกถา แปล มหาวรรค เล่ม 4 ภาค 1, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525.

พิริยะ ไกรฤกษ์, “ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่บริเวณถ้ำเขาวงู จังหวัดราชบุรี,” ใน ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย เล่ม 2, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2518.

ยอช เซเดส์, ตำนานพระพิมพ์, พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2495.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, “ยคมกปาฏิหาริย์ที่วัดราชบูรณะ,” เมืองโบราณ ปีที่ 30, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2547), หน้า 114-120.

ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.

ศิลปากร, กรม. จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ 12-21, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529.

ศิลปากร, กรม. จารึกสมัยสุโขทัย, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527.

ศิลปากร, กรม. ประชุมจารึกภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้, พระนคร : กรมศิลปากร, 2504.

ศิลปากร, กรม. พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ, พระนคร : กรมศิลปากร, 2502.

อุไรศรี วรตะริน, “จารึกภาษามอญบางหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 15, เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2531.

Hiuen Tsiang, Siyuki : **Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)**, Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1969.

หมายเหตุ บทความนี้สำเร็จลงได้จากความช่วยเหลือของหน่วยงาน ตลอดจนบุคคลต่าง ๆ ดังนี้ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้